

Knygos gale pateikiama plati 1948–1968 m. Vokietijos Demokratinėje Respublikoje išspausdintos, taip pat šios šalies mokslininkų paskelbtos kitų kraštų spaudoje baltistikos bibliografija, kurioje užfiksuota 249 pozicijos, skirtos įvairioms baltų kalbotyros, lietuvių ir latvių literatūros, tautosakos, baltistikos istorijos problemoms. Dar 52 bibliografinės pozicijos liečia lužičėnų (sorbų) ir lietuvių kultūrinius santykius.

Šią plačią bibliografiją kartu su profesorium R. Ekertu parengė kitas nuoširdus mūsų bičiulis, aktyvus lietuvių kultūros propaguotojas VDR daktaras Frido Metškas. Kaip patys bibliografijos autoriai nurodo, būtų be galo sunku iš karto sudaryti visiškai tobulą bibliografiją, todėl jie ir prašo savo skaitytojų pagalbos jai papildyti. Atsiliepdami į šį prašymą, nurodysime porą dalykų, kuriuos, tur būt, reikėtų įtraukti į šią bibliografiją, tai:

Ambr. Jonynas, *Der Kampf der Fronbauern gegen die Gutsherrschaft im Spiegel der litauischen Märchen, Schwänke und Schwankmärchen*, „Deutsches Jahrbuch für Volkskunde“, Bd. VII, Berlin, 1961, p. 205–214.

K. Korsakas, *Bericht über die Folklorforschung in Litauen*, „Deutsches Jahrbuch für Volkskunde“, Bd. VI, T. 2, Berlin, 1960, p. 451–453.

Pora korektūros mažmožių: K. Miülenbacho ir J. Endzelyno žodynas yra išleistas 1923–1932 m., o J. Otrembskio lietuvių kalbos gramatikos trečias tomas – 1956 m. (šis tomas buvo išleistas anksčiau už kitus tomus).

Norėtusi, kad šis profesoriaus R. Ekerto darbas būtų ne tik gražus vokiečių baltistikos tradicijų atgarsis, bet ir naujų reikšmingų Vokietijos Demokratinės Respublikos baltistikos tyrinėjimų pradžia.

R. Ekertas šį savo darbą dedikuoja buvusiam mokslo dienų draugui – rusų kalbininkui V. M. Ilič-Svityčiui, tuo tarsi dar kartą primindamas, kad ir baltistiką skaudžiai palietė tragiška šio mokslininko mirtis.

A. Sabaliauskas

Лінгвістычная геаграфія і групойка беларускіх гаворак, Мінск, 1968 [Izoglosų interpretacija], 318 p.; Лінгвістычная геаграфія і групойка беларускіх гаворак, Мінск, 1969 [80 lingvistinių žemėlapių]*

Baltarusių lingvistinė geografija toli yra pažengusi į priekį ir savo darbo užmojais bei vertinga produkcija gerokai pralenkusi kitas Tarybų Sąjungos respublikas, dirbančias analogišką tarmių tyrinėjimo darbą. Didelis šios srities mokslinis laimėjimas buvo pirmasis monumentalus autorių kolektyvo parengtas ir 1963 m. išleistas „Dialektologinis baltarusių kalbos atlasas“ (Дыялекталагічны атлас беларускай мовы), kurio 338 žemėlapiuose (didesnė jų dalis spalvota) ir jų komentaruose atspindėtos būdingiausios baltarusių tarmių fonetikos ir morfologijos ypatybės, sintaksinės konstrukcijos, atskirų frazeologizmų ir tarminės leksikos įvairovė bei paplitimas. Remdamiesi šiuo [atlasu, baltarusių dialektolo-

* Sudarė autorių kolektyvas: TSRS MA narys-korespondentas R. Avanesovas, filol. m. kand. A. Arašonkava, filol. m. dr. M. Birila, filol. m. dr. N. Vaitovič, filol. m. dr. A. Grucas, j. m. b. I. Kavalčiuk, filol. m. kand. A. Krivickis, BTSR MA narys-korespondentas filol. m. dr. J. Mackevič, filol. m. kand. J. Ramanovič, j. m. b. A. Čaberuk. Redagavo TSRS MA narys-korespondentas R. Avanesovas, BTSR MA akademikas K. Astrachovičius (Krapiva), filol. m. dr. J. Mackevič.

gai pakilo į aukštesnę lingvistinės geografijos pakopą – parengė puikų savo tarmių izoglosų žemėlapių atlasą, kuriame sinchroniškai analizuojami ir komentuojami svarbiausių izoglosų pluoštai, nustatomi jų susidarymo centrai ir dinamika, išryškinami atskirų tarminių ypatybių ir jų grupių kilmės ir vystymosi klausimai, nušviečiamas pagrindinių baltarusių kalbos tarmių fonologinės sistemos, jų gramatinės struktūros bei leksikos reiškinių tarpusavio ryšys ir santykiai su gretimomis rusų, ukrainų, lenkų, taip pat daugeliu atvejų ir su lietuvių tarmėmis. Baltarusių tarmių izoglosų atlasas iš esmės reviduoja iki šiol vartotą jų tarmių klasifikaciją ir, remdamasis visais tarmių struktūros lygmenimis (fonetika, gramatika, leksika), išryškina naujas dialektų grupes, duodamas tikslią ir aiškią jų charakteristiką bei atskleidamas tipiškus tų grupių tarpusavio skirtumus. Šis atlasas kartu nužymi ir dialektų zonas, įnešdamas daug naujos kalbinės šviesos į baltarusių kalbos susiformavimą ir jos istoriją.

Visi izoglosų žemėlapiai atlase suskirstyti į dvi stambias dalis – į izoglosų tipologijos žemėlapius (1–70) ir į žemėlapius, kurių izoglosos rodo baltarusių kalbos skirstymą tarmėmis bei dialektinėmis zonomis (71–80). Izoglosų tipologijos žemėlapiai, atsižvelgiant į juose atvaizduotų ypatybių paplitimo centrus ir kryptį, padalinėti į 9 skyrius. Pirmajame jų pateiktas 21 izoglosų pluoštas, sudarytas iš 118 tarminių ypatybių, prasidedančių Baltarusijos TSR pietiniame ir pietvakariniame kampe ir plačiu ruožu plintančių per visą kraštą šiaurės rytų kryptimi. Visi šių izoglosų pluoštai išeina už Baltarusijos TSR teritorijos ribų ir susisiečia su rusų kalbiniais plotais bei Lietuvos TSR baltarusių ir rusų senbuvių tarmėmis, 1–9, 12–16 izoglosų pluoštai dar pereina ir į ukrainų kalbinę teritoriją, o 1–12 apima ir baltarusių tarmes Lenkijos Liaudies Respublikoje. Ypač verti dėmesio 1–11 izoglosų pluoštai, išskiriantys senąją Poliesės tarminį kontinuumą, su kuriuo susijusi rytinių slavų etnogenezės problema. Svarbu čia ir tai, kad Poliesė, išsiskirdama iš kitų dialektinių zonų, vis dėlto uždaro arealo nesudaro, o turi nemažą bendrų ypatybių su kaimynų teritorijomis. Didelę praktinę ir teorinę reikšmę lietuvių kalbos tarmių atitinkamų ypatybių požiūriu turi 13–21 šio skyriaus izoglosų pluoštai (Gardino, Lydos, Ašmenos, Varenavo), ypač lietuviško skolinio *мянташка* (20 žemėl., plg. liet. *mentė*), kai kurių sintaksinių konstrukcijų (*ехаў на кані* / *ехаў канём*; *ехаў на вёзе* / *ехаў вёзам* – 14 žemėl.; *пагнаў валы* / *пагнаў валоў*; *знайшоў грыба* / *знайшоў грыб* – 20 žemėl.) paplitimas ir kt.

Antrasis skyrius skirtas šiaurės krypties izoglosų pluoštams. Jį sudaro 8 žemėlapiai (22–29), atspindintys 36 fonologijos, morfologijos, leksikos ir žodžių darybos ypatybes. Šie izoglosų pluoštai atskiria nuo pagrindinio baltarusių tarmių masyvo kalbinį Pripetės baseino arealą. Tai aiškiai pereiginių tarmių tarp baltarusių ir ukrainų tipas.

Trečiasis skyrius apima iš krašto pietryčių šiaurės vakarų kryptim sklindančius 7 izoglosų pluoštus (30–36), kurie jungia 33 tarmines ypatybes. Šių izoglosų pluoštų dalis (30–31) atskiria Gomelio arealo pereigines baltarusių tarmes.

Ketvirtasis skyrius jungia 16 izoglosų pluoštų (37–52), einančių pietvakarių kryptimi iš rytinio respublikos kampo. Jie apima 92 fonetines ir leksines ypatybes ir sudaro darnią izoglosų santaką, aiškiai išskiriančią Mogiliovo ir Vitebsko sričių tarmių masyvą iš bendrojo ploto. Struktūriniu-genetiniu požiūriu šie izoglosų pluoštai vieni su kitais glaudžiai susiję ir priklausomi,

nors juos sudarančios ypatybės ir skirtingos. Mogiliovo-Vitebsko tarmių kompleksas, glaudžiausiai kontaktuodamas su gretimomis rusų tarmėmis, turi nemaža joms būdingų fonologinių ir leksinių ypatybių. Jų tarpe ypač svarbus sonorinio *r* minkštas tarimas prieš priešakinius balsius (likusioje teritorijoje *r* kietas, balsiai suužpakalinti). Ypač įdomūs čia išsiskiriantys Astravo tarminio pogrupio izoglosų pluoštai (46–51), pereinantys ir į Lietuvos TSR pasienio baltarusių tarmes. Jie yra rimtų tolesnių studijų objektas ir lietuvių-baltarusių kalbinių kontaktų prasme.

Penktajam skyriui priklauso trys izoglosų pluoštai (53–55) su 20 tarminių ypatybių. Jie eina iš šiaurinio respublikos kampo stačiai pietų kryptimi. Ypač verti dėmesio du pirmieji šios krypties pluoštai (53–54), iš bendrojo tarminio ploto išskiriantys Breslaujos kampą. Savo leksinėmis ypatybėmis, iš vienos pusės, jis kiek priartėja prie Lietuvos, Latvijos ir Estijos rusų senbuvių tarmių, iš antrosios – prie gretimų lietuvių kalbos tarmių (ypač turint galvoj, kad Breslaujos apylinkėse kai kur dar ir dabar mišriai gyvena lietuviai ir baltarusiai). Čia paplitęs, pavyzdžiui, niekur kitur baltarusių tarmėse nesutinkamas rusų kalbos žodis *вазоўня*, taip pat lituanizmas *жэгіні* (plg. liet. *žaginiai*) ir kt.

Šeštajam skyriui priklauso 7 (56–62) pietryčių krypties izoglosų pluoštai, einantys iš šiaurvakarinio respublikos pakraščio. Jie jungia 44 leksines-semantines ypatybes, kurių dalis apima ir Lietuvos bei Latvijos rusų senbuvių ir baltarusių tarmes. Į atskirą tarminį vienetą jie kartu išskiria pakraštines baltarusių tarmes, prienančias prie Lietuvos TSR ir turinčias kurių-ne-kurių bendrų su gretimomis lietuvių tarmėmis ypatybių ar esančias tam tikroje jų įtakoje. Sakysime, tik čia paplitęs polonizmas *кpучка* / *зpучка* (57 žemėl.) iš dalies pritampa prie Lietuvos TSR vartojamu šio objekto to paties pavadinimo (tai gerai rodo, pvz., „Lietuvių kalbos atlaso“ programos 58 atsako rankraštinis žemėlapis). Kaip išimtis iš visos baltarusių gramatinės struktūros moteriškosios giminės daiktavardžiai *мьшцá*, *гусцá* (56 žemėl.) čia yra perėję į *мэжцá*, *землá* linksniavimo tipą. Tik šiame plote sutinkamas garsažodinis veiksmažodis *зукáць* 'kalbėti' (58 žemėl.) latvių ir lietuvių kalbos tarmėse turi savo artimos reikšmės giminaičių, pvz.: latvių *ukace* 'eine Klatschbase, Lügerin' (K. Mülenbacha, Latviešu valodas vārdnīca, Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, IV, Rīgā, 1929–1939, p. 296), liet. *ūkauti*. Svarbi ir lietuvių kalbos tyrinėtojams šiam plotui būdinga būtojo laiko dalyvių su galūnėmis *-ушы*, *-шы*, atliekančių predikatyvines funkcijas (ypač eigos veikslui reikšti, pvz.: *я тут даўно быйшы*), izoglosa ir lietuvių skolinio *дзiрвáн* arealas (59 žemėl.).

Septintąjį skyrių sudaro du izoglosų pluoštai (63–64). Vienas jų yra pietvakarių krypties (8 ypatybės), antrasis – šiaurės vakarų (7 ypatybės). Šie pluoštai išryškina vidurinį (centrinį) Baltarusijos tarmių arealą, atskleidžia bendruosius jo bruožus, jungiančius jį su periferiniais masyvais. Tarminių šios teritorijos ypatybių išsidėstymas leidžia spėti, kad jos bus plitusios iš šio centro į periferiją. Nuo ankstesnių izoglosų pluoštų jie skiriasi tuo, kad dalis jų būdingų ypatybių sudaro uždarus kompaktinius arealus. Be to, čia sueina visas kompleksas kalbinių ypatybių, išskiriančių pietvakarių ir šiaurės rytų dialektus, kurių izoglosos kompaktinių pluoštų nesudaro.

Aštuntasis skyrius skirtas keturiems vakarinės ir rytinės krypties izoglosų pluoštams (65–68), išryškinantiems vadinamas meridialines izoglosas, jungiančias 22 tarmines ypatybes. Meridialinės izoglosos ypatingos tuo, kad baltarusių dialektologijoje jos yra išvestos pirmą kartą ir išryškina (nors ir ne visai aiškiai) plačiai išplitu-

si vakarinių baltarusių tarmių masyvą (galutinai jis galės išryškėti, išleidus „Visų slavų lingvistinį atlasą“), nesudaranti vieningos visumos, o pasižyminti dideliu vienos ar kitos tarminės ypatybės variantiškumu, žymiu mastu priklausančiu nuo skirtingų politinių, ekonominių, kultūrinių ir kalbinių tos teritorijos santykių istorijos būvyje. Ypač įdomu tai, kad vakarinio baltarusių tarmių masyvo kalbinės ypatybės pagal kilmę yra labai skirtingos. Vienos jų yra naujos (ypač tam tikras leksikos sluoksnis), kitos (gramatikos, taip pat dalis leksikos) – senos, trečios atspindi tam tikrų politinių pasikeitimų apraiškas.

Devintajame skyriuje pateikti du uždarų dialektinių arealų izoglosų pluoštai (69–70), jungiantys 10 fonetinių ir leksinių ypatybių ir pietrytiniame baltarusių tarmių dialekte išskiriantys visai uždarą Slucko tarminę salą.

Pirmojoje šio darbo dalyje nagrinėjama ir interpretuojama iš viso 390 baltarusių kalbos tarminių ypatybių.

Antroji veikalo dalis yra glaustas pirmosios dalies tyrinėjimų apibendrinimas. Remiantis realiu izoglosų pluoštų vaizdu, sudarančiu palyginti darnią baltarusių kalbos dabartinių tarmių sistemą, susiformavusią per ilgą istorijos procesą, ir išsamiais jos studijomis, šioje dalyje pateikiami naujosios tarmių klasifikacijos (71–75) ir dialektinių zonų (76–80) žemėlapiai bei jų interpretacija.

Naujojoje tarmių klasifikacijoje pateikiamas ir moksliskai interpretuojamas toks pagrindinių baltarusių dialektų skirstymas: Poliesės tarminė grupė ir pagrindinis baltarusių kalbos masyvas (pirmas skirstymas); šiaurės rytų (susideda iš trijų tarminių grupių – šiaurinės, Vitebsko-Mogiliovo, Polocko) ir pietvakarių (sudaro trys tarminės grupės – pietinė, Mozyriaus, vakarinė) dialektai bei vidurinės baltarusių tarmės (antras skirstymas).

Baltarusių kalbos teritorijoje pirmą kartą išskiriamos penkios dialektų zonos (trečias skirstymas): 1) pietrytinė, 2) šiaurės vakarų, 3) vidurinė, 4) rytinė, 5) vakarinė. Lietuvių-baltarusių kalbinių kontaktų istorijos požiūriu pastaroji zona, ypač jos reiškinių intensyvumo kryptis, yra pati įdomiausia ir tolimesniems tyrimams dėkingiausia.

Išeinant už šio reikšmingo darbo tyrinėjimo objekto ribų, izoglosų interpretacijų knygoje yra dar trečias stambus skyrius, kuriame išsamiai analizuojami baltarusių tarmių genezės klausimai.

Leidiny „Lingvistinė geografija ir baltarusių tarmių skirstymas“ yra didelis baltarusių dialektologų laimėjimas, naujas ir reikšmingas Tarybų Sąjungos lingvogeografijos žingsnis į priekį. Šis puikus ir rimtai parengtas mokslinis veikalas yra pagrindinis baltarusių kalbotyros, taip pat kitų slavų ir baltų kalbų tolesnių tyrinėjimų, lyginamųjų ir gretinamųjų studijų šaltinis. Jame pateikiama baltarusių tarmių lingvogeografinės medžiagos analizė yra puikus pavyzdys analogiškiems kitų Tarybų Sąjungos tautų, taip pat ir užsienio lingvogeografijos tyrinėjimams.

Už kalbotyrai didžiai vertingą baltarusių lingvogeografijos darbų kompleksą autorių ir redaktorių kolektyvui 1971 m. buvo paskirta TSRS valstybinė premija.

E. Grinaveckienė